

МОВОЗНАВСТВО. ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

УДК 811.162.1'362

Ольга АНТОНОВА

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА МОДЕЛЮВАННЯ ПРИЙМЕНИКОВИХ ЕКВІВАЛЕНТІВ СЛОВА ПОЛЬСЬКОЇ МОВИ: МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПОГЛЯД

У статті описано метод моделювання прийменникових еквівалентів слова польської мови, який дозволяє здійснити дослідження форми вираження прийменникових структур, виявлено закономірності їхнього творення, встановлено системні зв'язки досліджуваних елементів.

Ключові слова: польська мова, метод, модель, властивості форми вираження лексико-граматичні параметри.

В умовах антропоцентричного осмислення усіх наукових парадигм лінгвістика стає міждисциплінарною, об'єднуючись із такими науковими галузями, як психологія, неврологія, штучний інтелект з метою «з'ясування тих кореляцій і зв'язків, що виявляються між структурами мови та структурами знання» [4, с.10]. Поряд із цим формуються умови цивілізаційного і технологічного підходу до мовознавчих проблем, коли використання комп'ютера як певної системи у збиранні й організації мовного матеріалу дало поштовх до створення методик вивчення корпусно зорганізованих мовних даних [3, с.23]. У зв'язку із цим особливої актуальності набувають проблеми теорії і методики лінгвістичного моделювання, «спрямованого на імітацію інтелектуальної діяльності людини, що супроводжує процес генерування мовлення» [2, 10]. Проблемним явищем у системах усіх слов'янських мов стали дво-, трикомпонентні утворення, співвідносні зі значеннями повнозначних слів із різною частинимовною належністю: прислівниками, службовими словами, вигуками. Такі одиниці здебільшого вважаються елементами перехідних рівнів. Сполучення еквіваленти слова набуло термінологічного статусу після виходу «Словаря еквівалентів слова: наречные, служебные единств» Р. П. Рогожникової, у передмові до якого дослідниця визначила, що під еквівалентами

слова слід розуміти одиниці, котрі «становлять зв'язані сполучення, характеризуються стійкістю, єдністю значення, здебільшого постійною, незмінною формою. У мовленнєвому потоці еквіваленти слова становлять цілісну одиницю і стосовно наголосу, звичайно вони мають один словесний наголос» [18, с.4].

Спостереження за даними польської мови дозволили дійти висновків про те, що у ній, як і в українській та російській мовах, функціонують применниково-іменникові, прислівниково-применникові та дієприслівникові конструкції, які переходять у застигли форми, виконуючи функцію применників [10, с. 87]. Нарізнооформленим применникам в українському і польському мовознавстві присвячені теоретичні й аналітичні праці А. Лучик [7], Р. Пшибильської [14], Б. Мілевської [12], Т. Новака [13], М. Леш-Дюк [11]. Практичним результатом теоретичних доробок вчених стало те, що близько двохсот дво-, трисегментних применників здобули у польській мові статус лексичних одиниць, а в українській мові – статус еквівалентів слова і увійшли до словникових корпусів [15], [16], [17]. Проте велика кількість структур, які відтворюються у мовленні і у текстах різних стилів як применникові слова, залишаються поза увагою дослідників: визначення ступеня препозиціоналізації і лексикалізації багатьох утворень часом спирається на суб'єктивні чинники [13, с.78]. Про це свідчать дискусійні питання, які піднімають польські лінгвісти в аналітичних розвідках, присвячених методам дослідження окремих нарізнооформлених применників. Наприклад, польська дослідниця М. Бера відзначає, що, згідно із методом підстановки, запропонованим М. Гроховським, для з'ясування ступеня препозиціоналізації «ланцюгів діакритів» утворення *w związku z* okazіonalно виявляє ознаки применникового слова. Але на підставі дистрибутивного аналізу М. Бера доводить, що зазначена сполука має такий самий ступінь препозиціоналізації як нарізнооформлені применники *z powodu* і *z uwagi na*. Керуючись значеннєвими характеристиками лівостороннього контексту, дослідниця визначила індивідуальне значення кожної применникової структури [8], [9].

Т. Новак обрав предметом свого дослідження тільки чотири одиниці зі структурою применник + іменник: *w głębi*, *w obrębie*, *w środку*, *we wnętrzu*. Застосувавши усі комплекси критеріїв

препозиціоналізації і лексикалізації, Р. Пшибильської та І. Косек стосовно досліджуваних одиниць, дослідник виявив багато розбіжностей у вихідних даних. Згідно з тестами Р. Пшибильської тільки одна сполука з чотирьох аналізованих відповідає б ознакам, властивим лексичній одиниці, зі значенням прийменника. Усі інші мали б бути віднесені до вільних сполучень у складі речення. В результаті апробації тестів, які запропонувала І. Косек, лише дві сполуки можуть дістати статус лексичних одиниць, інші ж сполучення мають перехідний статус. Найефективнішим, на думку вченого, виявився метод компонентного аналізу, у результаті якого визначено індивідуальність кожної досліджуваної одиниці, яка виявилася значно ширшою, ніж словниковий опис наведених прийменників. У заключній частині праці Т. Новак висловлює переконання у тому, що досліджені ним прийменниково-іменникові сполучення є одиницями лексику і вважає, що у дослідженні прийменникових одиниць першочерговим завданням має стати побудова алгоритму, за допомогою якого можна одностайно відрізнити прийменникові одиниці від нарізнооформлених прислівників і вільних синтаксичних утворень [13, с. 139].

Зацікавленість польських лінгвістів проблемою нарізнооформлених прийменників виявив також аналіз лексикографічних джерел: «Słownika Współczesnego Języka Polskiego» (далі – SWJP), «Słownika Przyimków Wtórnych» (далі – SPW), укладеного Б. Мілевською. Кількість реєстрових одиниць, які мають аналітичну будову у SWJP сягає тисячі, серед них 200 прийменникових утворень. Словник вторинних прийменників Б. Мілевської містить 173 одиниці прийменникові одиниці, яким властиве окреме написання. Розгляд методик, застосованих під час дослідження польських аналітичних прийменників і засад лексикографування нарізно оформлених сполук висвітлює кілька проблемних питань і у галузі перекладної лексикографії: зіставні дослідження еквівалентів слова польської і української мови далеко не реалізовані. На думку А. Лучик, це обумовлює необхідність повернення до власне структурно-системних досліджень, причому, першочергове значення повинно бути надане обстеженню форми вираження [5, с.26]. Дослідниця опрацювала методику моделювання й опису прислівникових еквівалентів слова, що дозволяє залучити велику кількість фактичного матеріалу і

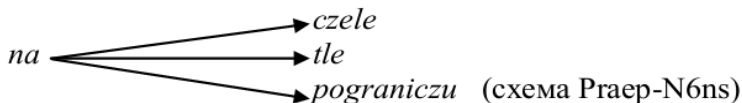
систематизувати його у такий спосіб, який дозволяє з'ясувати синтагматичні і парадигматичні зв'язки, особливості плану будови і ступінь препозиціоналізації без залучення великих масивів контексту. Контекст також є необхідною складовою дослідження прийменникових одиниць, оскільки документує функціонування сполук у статусі еквівалентів слова, а також дозволяє виявити інші функції аналізованих одиниць, як-от граматичну омонімію тощо. Зазначену методику застосувала Л. Бутко при обстеженні українських прийменникових і партикулярних еквівалентів слова [1, с.3], виявивши її універсальний характер.

Мета пропонованого дослідження полягає у доведенні ефективності методу моделювання прийменникових еквівалентів слова (далі – прийменникових ЕС) польської мови, яка дозволить залучити 200 прийменникових утворень, які лексикографічно опрацьовані у SWJP і SPW, а також тих сполук, що регулярно відтворюються у мовленні і у текстах різних стилів, простежити алгоритм їх утворення для впровадження у теорію і практику різних мовознавчих дисциплін.

При спостереженні за синтагматичними властивостями прийменникових ЕС досліджуваної мови виявляється, що у процесі перетворення цих об'єднань в інший мовний знак встановлюються чітко окреслені закономірності. Будування моделей здійснюється з їх урахуванням. В одну модель об'єднуються структури зі спільним початковим компонентом, під яким розуміємо елемент конструкції прийменникового ЕС, від якого починається синтагматичне розгортання, та спільними граматичними параметрами компонентів розгортання структур. Побудовані у такий спосіб моделі ЕС відбивають як синтагматичні так і парадигматичні зв'язки елементів прийменникових структур, які враховано при побудові моделей. Найпростіша структура польських прийменникових ЕС складається із двох компонентів – початкового та компонента розгортання. Такі конструкції утворено від прийменникових ЕС, лексико-граматичні параметри складників яких не збігаються із будь-якими іншими досліджуваними ЕС, тому ці моделі прийнято вважати базовими. Наприклад, польський прийменник *przez* тільки в одному випадку у процесі творення прийменникових ЕС об'єднується з іменником І відміни родового відмінка множини *przymat*. Таким чином, від прийменникового ЕС

przez pryzmat утворено двокомпонентну базову модель *przez*→*pryzmat*. Прийменник *przez* здатен об'єднуватися у складніші синтагматичні структури, які відтворюються у незмінному вигляді типу *przez*→*pamięć*→*dla*, в яких відбувається ланцюгове нанизування компонентів. Урахування послідовності кроків та їхнього кількісного складу у розгортанні структур ЕС сприятиме розробленню алгоритмів для автоматизованих систем, здатних вирішувати завдання буд-якої складності, якщо у схемі їхнього виконання передбачено виконання елементарних операцій (кроків) і переходів від кроку до кроку.[Лучик А. Прислівникові с.24]

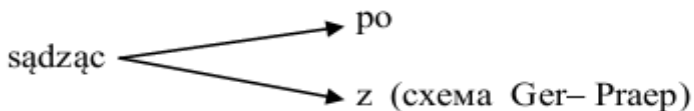
Окрім базових моделей і моделей з ланцюговим нанизуванням компонентів, структури польських прийменникових ЕС формують моделі з вилопідібним розщепленням. До таких структур належить шестикомпонентна модель, до складу якої внесено прийменникові ЕС, які мають спільний початковий компонент – прийменник *na* і спільні граматичні характеристики компонентів розгортання, що характеризуються показниками іменників середнього роду однини:

Прийменниковий статус одиниці, а також ступінь тяжіння прийменникових ЕС до власне прийменників, структура внутрішньої будови та стилістична забарвленість теж враховуються при розташуванні компонентів розщеплення моделей. Отож, якщо одиниці є прийменниками, компоненти розщеплення займають перші (верхні) позиції у структурі моделі. Якщо сполука функціонує як прийменник і виявляє здатність вступати у синтагматичний зв'язок з іменною частиною, але не набула прийменникового статусу, то компонент буде наступний після власне прийменників. У пропонованій моделі три компоненти розщеплення, виражені іменниками. Іменникові компоненти *czolo* і *tlo* входять до структур власне прийменників, а отже займають перші позиції. Іменниковий компонент *pogranicze* утворює структуру *na pograniczu*, яка функціонує як прийменник, керує формою відмінка (родового) іменної частини, але не фіксується як реєстрова одиниця у словниках. Аналізована одиниця функціонує у

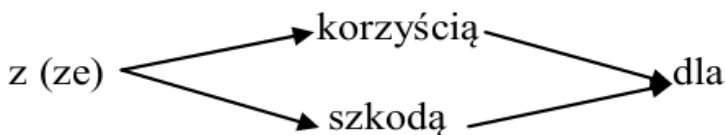
системі польської мови як прислівник і як вільне сполучення Пор. у реченнях: *Co wieczór przed zaśnięciem – na pograniczu snu i jawy – odbywała wędrówkę po opuszczonych pokojach* (E. Kujawska); *Depresja. Wyobcowanie. Samotność. Życie na pograniczu* (R. Kludner).

У ролі початкових компонентів можуть бути і дієприслівники. На базі досліджуваного матеріалу утворено одну дієприслівниково-прийменникову модель відкритої структури, де прийменники виступають у невластивій їм ролі компонентів розгортання:

Обидві сполуки функціонують у мовній системі як аналоги прийменників, вступаючи у синтагматичний зв'язок з іменною частиною у формі родового відмінка: *Zrazu, sądząc po wielkiej liczbie sił, mnimano że szturm przepuści, lecz jemu tylko chodziło o zlustrowanie murów* (H. Sienkiewicz); *Przychodziła natomiast Beata, a przynajmniej, dziewczyna bardzo do niej podobna, sądząc z opisu matki* (M. Sokołowski).

Прийменникові ЕС польської мови, які мають у складі три мовних знака, виявляють можливість утворювати не тільки моделі із ланцюговим нанизуванням компонентів, але репрезентувати спільні прийменникові компоненти як «обрамлення» повнозначних компонентів:

Наведені типи зв'язків виявилися універсальними для прийменникових ЕС польської мови. Вони будуть зустрічатися і в п'яти -, двадцятишестикомпонентних моделях відкритої структури і у семи -, дванадцятикомпонентних моделях закритої структури. Побудовано одинадцять чотири-, шестикомпонентних комбінованих моделей.

Спостереження за моделями як зразками творення

прийменникових ЕС польської мови доводить, що на рівні форми вираження вони здатні демонструвати тісні системні зв'язки, про що свідчать схеми утворення. Цей факт сприяє комплексному дослідженню, яке передбачає здійснення аналізу семантичних властивостей (плану змісту) у чіткій відповідності до структурного плану аналізованих одиниць. Вивчення властивостей форми вираження з'ясовує, що вже у такому стані вони виявляють ознаки системності як на рівні внутрішньої організації на рівні будови. Це можна простежити порівнюючи структуру прийменникових еквівалентів польської і української мов. Дослідження А.Лучик [7, с.35] виявило, що найпотужнішою структурою прийменникових еквівалентів в українській мові виявилася конструкція з початковим *в*, об'єднаним на 1-му кроці розгортання структури з «колишніми» іменниками чоловічого роду у місцевому відмінку: *в (у) razі, в (у) дусі, в (у) напрямі (напрямку), в (у) порядку, в (у) ході*. У польській мові найчисельнішою групою прийменникових еквівалентів також виявляються ті, що входять до складу моделі, утвореної з початкового прийменникового компонента *w* та елементів розщеплення у формі іменників чоловічого роду місцевого відмінка однини: *w czasie, w procesie, w razie, w trakcie, w ciągu, w kierunku, w interesie* тощо. Пор. уживання останніх у таких реченнях: *Napad, straszne sceny mordu, strach, niespodziany ratunek i ucieczka - wszystko to przewalilo się jak burza w ciągu jednej nocy* (H. Sienkiewicz); *Leży to w interesie gminy, żeby taki kandydat jak najlepiej i najraźniej się przedstawiał* (M. Konopnicka).

Результати методу моделювання можуть знайти застосування, насамперед, у лексикографічній практиці, де перед фахівцями часто постають проблеми представлення і перекладу одиниць, що перебувають на межі слова й фразеологізму, встановлення їхньої належності тому або іншому типу словників, способу упорядкування у словникових статтях таких елементів, з'ясуванню засад, на підставі яких може здійснюватися їхній морфологічний переклад у двомовних словниках тощо. Методика моделювання прийменникових ЕС може використовуватися у процесі викладання вузівських курсів із сучасних української й польської мов, типології слов'янських мов, загального мовознавства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бутко Л. Неповнозначні лексичні комплекси української мови (структурно-семантичний і функціонально-стилістичний аспекти) 9-6657-9204-0.: автореф. дис... канд. філол. наук: спец.10.02.01 / Л. В. Бутко — Кіровоград, 2008. — 20 с.
2. Волошин В.Г. Комп'ютерна лінгвістика. Навчальний посібник / Волошин В.Г. – Суми: Університетська книга, 2004. – 382 с. – ISBN 966-680-134-5
3. Демська О. Два аспекти лексикографії: місце у системі мовознавчих дисциплін і структура // Магістеріум. Мовознавчі студії. Вип. 37. – К., 2009. Рогожникова С. 18-23.
4. Кубрякова Е. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира. – М., 2004. – С.10. – с. 560. ISBN 5-94457-174-8
5. Лучик А. Граматична структура прислівникових еквівалентів української мови // Наукові записки. Серія. Філологічні науки (мовознавство). Вип. 30. – Кіровоград, 2000. – С. 65—77.
6. Лучик А. Прислівникові еквіваленти слова в українській мові [Текст] / А. Лучик. – Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2009. – 167 с. – ISBN 9-7883-3226-1845-5
7. Лучик А. Проблема перехідних явищ у мовних системах / А. Лучик. // Лінгвістичні дослідження: зб. наук. пр. – Х., 2007. – Вип. 22. – С. 26-31.
8. Bera M. W związku z – próba opisu łączliwości i znaczenia / M. Bera // Akta uniwersytetu Nicolae Kopernici. Filologia polska LV. – Nauki Humanistyczno-Społeczne. – Zeszyt 347. – 2001. – S. 5-11.
9. Grochowski M. Przyimek jako wykładnik relacji semantycznych między wyrażeniami predykatywnymi / M. Grochowski // Polonica, 2. – 1976. – S. 73-91.
- Kossek I. Interpretacja dwusegmentowych ciągów o kształcie wyrażen przyimkowych / I.Kossek // AUNC. – Filologia polska, 46. – 1995.– 65 – 77.
10. Lachur Cz. O niektórych właściwościach struktury przyimków wtórnych w języku polskim / Lachur Cz. // Лінгвістичні студії: зб. наук. пр. – Д., 2010. – Вип. 20. – С. 87–92.
11. Lesz-Duk M. Konstrukcje z przyimkiem *u* w polszczyźnie / M. Lesz-Duk // Poradnik Językowy. – 1991. – № 9-10. – S. 369 – 375.
12. Milewska B. Wyodrębnianie przyimków wtórnych w ciągach o

strukturze przysłówek + przyimek / B. Milewska // *Język polski: rocznik LXXX – № 5– 2000.* – S. 374-378.

13. Nowak T. Przyimki lokatywno-inkluzyjne we współczesnym języku polskim *w głębi, w obrębie, w środku, we wnętrzu* / T. Nowak // *Prace naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach.* – Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego 2008. – 153 s. – ISBN 9-7883-2261-7670

14. Przybylska R. Wydzielenie przyimków wtórnych we frazach temporalnych / R. Przybylska // *Język Polski: rocznik LXVIII, 1988.* – S. 243-248.

Джерела фактичного матеріалу:

15. Лучик А. Польсько-український словник еквівалентів слова / А. Лучик, О. Антонова, І. Дубровська; відп. ред. А. Лучик – К. : Український мовно-інформаційний фонд НАН України; Національний університет «Києво-Могилянська академія», 2013. – 243 с.

16. Słownik współczesnego języka polskiego / red. Bogusław Dunaj. – Warszawa : Wilga, 1996. – 1440 s.

17. Milewska B. Słownik przyimków wtórnych. / B. Milewska B. – Gdańsk : Wydawn. Uniw. Gdańskiego, 2003. – 291 s.

18. Рогожникова Р. П. Словарь эквивалентов слова: наречные, служебные, модальные единства. / Р. П. Рогожникова. – М.1991. – С. 4.

О. АНТОНОВА

ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА МОДЕЛИРОВАНИЯ ПРЕДЛОЖНЫХ ЭКВИВАЛЕНТОВ СЛОВА ПОЛЬСКОГО ЯЗЫКА: МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ ВЗГЛЯД

В статье описан метод моделирования предложных эквивалентов слова польского языка, который позволяет осуществить исследование формы выражения предложных структур, выявлены закономерности их образования, установлены системные связи исследуемых элементов.

Ключевые слова: польский язык, метод, модель, свойства формы выражения лексико-грамматические параметры.

О. ANTONOVA

THE METHODOLOGICAL VIEW ON THE THEORY AND ON THE PRACTICE OF THE MODELING OF PREPOSITIONAL EQUIVALENTS OF THE WORD

The article deals with the method of modeling of Polish equivalents of the word, which allows to realize an investigation of form of the expression of the prepositional structures, also the system links under analysis are established in the research.

Key words: Polish language, the method, the model, the form of the expression of prepositional equivalents, the lexical and grammar fetures.

УДК 811.112.2:373.7

Віра БАЗОВА

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ НАЦІОНАЛЬНО-МАРКОВАНОЇ ЛЕКСИКИ (НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКИХ ПЕРЕКЛАДІВ ТВОРІВ М. ГОГОЛЯ)

У статті розглядаються особливості функціонування реалій та фразеологічних одиниць у художньому тексті та аналізуються прийоми їх перекладу на німецьку мову.

Ключові слова: перекладність, безеквівалентна лексика, комунікативна інтенція, установка на одержувача, перестановки, додавання, описовий переклад, компенсація.

Як відомо, питання про передачу національної своєрідності оригіналу, його забарвлення, пов'язаного з національним середовищем, належить до числа тих основних проблем теорії перекладу, від яких залежить і відповідь на питання про перекладність. Найбільш яскравими виразниками національного колориту є реалії, під якими розуміються «слова, що називають об'єкти, характерні для життя (побуту, культури, соціального й історичного розвитку) одного народу й невластиві іншому» [1, с. 47].

Питання про подачу й осмислення реалій дуже важливе для перекладача, тому що введення реалії обумовлене, з одного боку, її місцем в оригіналі й, відповідно, її осмисленням автором, а, з іншого, засобами, якими скористається перекладач для розкриття її